

Belyó Pál*

A REJTETT GAZDASÁG ELŐRETÖRÉSE AZ ÚJ GAZDASÁGPOLITIKAI GYAKORLAT KÖVETKEZTÉBEN

A rejtett gazdaság** a sajátos magyar kapitalizmus kialakulásának, erősödésének szoros velejárója, sőt mozgásformája. Egyik lényeges okozója a gazdaság aránytalanságainak és a társadalmi deformációknak, különösképpen az egyenlőtlen versenynek, a túl nagy teherviselésnek túl szűk körben, a szélsőséges jövedelmi és vagyoni differenciálódásnak.

A kapitalizmus rendszerspecifikus tulajdonságai között vannak kedvező és kedvezőtlen sajátosságok, de utóbbiak esetenkénti megváltoztatása akár kedvezőtlenül is visszahathat az addig kedvezően működő sajátosságokra. Úgy vélem, a jelenlegi gazdaságpolitikában pedig rengeteg probléma van, és így a rejtett gazdaság szabályozásában is.

A 90-es évek közepére Magyarországon a rejtett gazdaság részaránya a bruttó hazai termék 25–30%-át is elérhette, és most a mintegy tíz-tizenöt évig tartó folyamatos csökkenés után a jelenlegi kormány intézkedései következtében újra erre a szintre emelkedik. (Ez pedig a várható 2011. évi folyó áron számított 27 ezer milliárd forint körüli GDP-hez viszonyítva mintegy 4500-5000 milliárd forint).

A gazdaság résztvevőinek racionalitásához ugyanis nem férhet kétség. Ha valamilyen törvényt súroló (vagy akár kis törvénysértést is jelentő) tevékenységgel az esetleges „büntetést” meghaladó nyereség érhető el, akkor (a büntetés valószínűségét is felmérve) az ilyen helyzeteket ki fogják használni a vállalkozások, illetve az állampolgárok. Ráadásul saját túlélésük érdekében most már rá lesznek kényszerítve a rejtett gazdaságban történő fokozottabb részvételre.

***

A rejtett gazdaság igen összetett gazdasági jelenség. Szélesebb értelemben ehhez a piachoz tartoznak – a teljesség igénye nélkül – a következő illegális üzleti tevékenységek: kábítószer-kereskedelem, prostitúció, szerencsejáték, pénzmosás, nem legális vagy törvényellenes termékek és szolgáltatások létrehozása, értékesítése. A rejtett gazdaság hátrányos lehet a valódi, az ún. fehérgazdaságra

* A KSH XXI. elnöke; tanszékvezető főiskolai tanár, Általános Vállalkozási Főiskola

** A rejtett gazdaság (más néven egyszerűen szürke-, esetleg már komolyabb hatására utalva feketegazdaság, árnyékgazdaság, illegális szektor, esetleg feketepiac) összetett jelenség. A legfejlettebb országokban is számolni kell a létevel. A rejtett gazdasághoz sokféle illegális üzleti tevékenység sorolható. Ezeknek fontos közös velejárója a készpénzfizetés és az adóelkerülés, amelyek célja, hogy az adott üzleti tevékenységeket nehezen vagy egyáltalán ne lehessen nyomon követni.

nézve. A globalizációs trend a gazdaságok ezen részét is utolérte. A rejtett gazdaságok a belső dinamikájuk miatt növekvő figyelmet és a működésük összehangolt válaszlépéseket igényelnek, nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt.

A nemzetközi összehasonlításainak eredményei alapján F. Schneider – az ún. „árnyékgazdaság” egyik legnagyobb tekintélyű kutatója – számszerűsítette a rejtett gazdaság feltételezhető rangsorát a világ országaira vonatkozóan. 2004-ben a következőt állította: „A rejtett gazdaság átlagos mérete (a hivatalos GDP százalékában kifejezve) 2002/2003-ban, a fejlődő országokban 39,1%, az átalakuló országokban 40,1%, az OECD országaiban 16,3%, a Csendes-óceán déli részén lévő szigeteken 33,4% és a még létező 4 kommunista államban 21,8%.”

A későbbi publikációk alapján pedig a kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy a rejtett gazdaság nagysága, részaránya növekedőben van (Schneider – Buehn – Montenegro, 2010). Ennek egyik kézenfekvő magyarázata a 2008-tól kialakult globális pénzügyi és gazdasági válság, amelynek egyértelműen a társadalmak szinte valamennyi területére kiterjedő hatásai vannak. A 2010-ben publikált legújabb nemzetközi összehasonlításában F. Schneider professzor 162 országra vonatkozóan végezte el becslését. Ezek csoportjai a magas jövedelmű OECD-országok, a fejlődő országok, és a kelet-európai tranzit és közép-ázsiai országok. Az „árnyékgazdaság” átlagos mérete 2006-ban a 98 fejlődő országban 19,8%, a 21 kelet-európai és közép-ázsiai (átmeneti) országban 38,1%, és a 25 OECD-országban 18,7% volt. A rejtett gazdaságot befolyásoló legfontosabb tényezőknek a közvetlen és közvetett adóterheket (adó- és társadalombiztosítási terheket), a munkapiaci szabályozás módjait, a közjavak-szolgáltatások minőségét és a hivatalos gazdaság fejlettségét jelölte meg.

A konkrét rangsorokban Magyarország a 44. helyen szerepel, az 1999–2007 közötti évek átlagában 25,8%-os GDP-arányos nagyságrenddel. A legkisebb az arány, azaz legkedvezőbb a helyzet Svájcban (8,6%), az USA-ban (8,6), Ausztriában (9,8%) és Luxemburgban (9,9%), míg a legrosszabb, 60% feletti arányt számítottak Tanzániára (60,2%), Perura, Azerbajdzsánra, Bolíviára és Grúziára (69,8%).

A 21 átalakuló ország csoportjában Magyarország a 3. helyen áll, csak Csehországban (18,7%) és Szlovákiában (19,5%) számítottak kedvezőbb mutatókat. Szlovéniában (27,4%), Lengyelországban (27,7%), Horvátországban (43,2%), Romániában (35,4%), Bulgáriában (37,8%) sokkal kedvezőtlenebb a helyzet.

A tudományos és állami szféra szakértői között komoly nézeteltérés van a rejtett gazdaság méretét és fontosságát tekintve; még a definíciók, valamint a becslések és elemzések módszerei is komoly vita tárgyát képezik. „A rejtett gazdaság méretének meghatározása a közgazdaságtan egyik utolsó nagy felfedezetlen területe” – véli Hanousek és Palda (2003). Minden bizonnyal az ismeretlen felfedezése és megmérése, s kiváltképpen viselkedésének modellezése, a szabályok felállítása az úrkutatás nagy kihívásaival is összemérhetők akár. Van azonban egy jelentős különbség, amelynek a lényege az, hogy a rejtett gazdaság, illetve a fehérgazdaság főbb szereplőinek motivációi eltérnek egymástól.

A rejtett gazdaság pontos méretei nélkül az egyéni, üzleti és nemzetgazdasági teljesítményt nem lehet elég pontosan meghatározni, ami annyit jelent, hogy a gazdasági valóságról alkotott fogalmunk nem teljes. Ez érvényes a rejtett gazdaság irányelveinek mérésére is: amit nem tudunk megmérni, aligha tudjuk irányítani. A rejtett gazdaság nagyságát pontosan meg kellene mérni ahhoz, hogy értékelni tudjuk döntéseink hatását és hatékonyságát.

A rejtett gazdasággal kapcsolatos jelenségek összefüggnek a gazdaság összes főbb szereplőivel, és tisztán megfigyelhetőek a különböző szinteken; nevezetesen: a magánszemélyek (például: korrupció, prostitúció, adóelkerülés), az üzleti élet (illegális termelés vagy szolgáltatási tevékenységek, adóelkerülés, pénzmosás) és nemzeti gazdasági szinten (mint illegális tevékenységek, kábítószer-, technológia-, vagy fegyvercsempészet). Ám ettől függetlenül is a hatékonyabb technológiák és módszerek bevezetése a rejtett gazdaság elleni harcba több ok miatt nehézkessé válik. Ezek a következők:

- A rejtett gazdaság tevékenységeit nehéz követni.
- A gazdasági szereplők kettős természetűek (törvényesen és törvénytelenül is viselkednek).
- Vannak kulturális (pl. függés a rejtett gazdaságtól és tevékenységétől, vagy ugyanezen dolgok tolerálása) és jogi szempontok (pl. az ártatlanság vélelme).

A rejtett gazdaság sok szempontból előnytelen, sőt kifejezetten veszélyes a „fehérgazdaságra”. Ugyanis ezek a tevékenységek ellehetetlenítik a gazdasági szereplők valós gazdasági teljesítményének meghatározását, ami pedig az adózási morál romlásához vezet, s ennek természetes eredményeként kisebb adóbevételhez jut a költségvetés. Erkölcsi hatásai sem elhanyagolhatóak: a szabad piacgazdaság és a szabad verseny alapvető szabályai ellen hatnak. Különösen igaz ez a megállapítás a korrupcióra, amely visszafogja az üzleti tevékenységeket (pl. a cégek alapítását, szerződések megkötését), és nehezíti, vagy akár ellehetetleníti a „leghatékonyabb”, vagy „legjobb árértékarányú” megoldások felkutatását azáltal, hogy plusz költségeket, ugyanakkor csökkenő nyereséget jelent, így jelentősen befolyásolja a beruházási döntéseket. A rejtett gazdasági tevékenységekből származó bevételek felboríthatják a gazdaság, a politika és akár az erőszakos szervezetek egyensúlyát, ami egy ország vagy egy egész régió destabilizációjához vezethetnek (pl.: Ázsia, Dél-Amerika).

A globalizációs trend ezen a területen is jól megfigyelhető. Nemcsak multinacionális cégek, de országok egyenként vagy csoportosan is szereplőivé válhatnak a nemzetközi rejtett gazdaságnak. A globalizációnak köszönhetően az adatgyűtésekkel kapcsolatos együtt nem működés is okozhat problémákat: nemzetközi összehasonlítások, nemzeti pénzügyek, nemzetközi szervezetek, nemzeti finanszírozási és adópolitika és az országok versenyképessége is múlhatnak a rejtett gazdaságuk méretén.

A rejtett gazdaság belső dinamikája növekvő figyelmet és összehangolt lépéseket követel meg, nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt. Minden eddigi erőfeszítés ellenére megjósolható: a rejtett gazdaság által előidézett problémák a globális gazdaság reális tényezői maradnak még hosszú időn keresztül. Érdemes tehát folyamatosan vizsgálni, hogy melyek ezek a problémák, hogyan mérhetőek, miféle gazdasági hatást gyakorolnak, és végül, de nem utolsósorban, hogyan tudunk együtt élni velük.

A rejtett gazdaság definíciója

Sajátos módon a rejtett gazdaság leírásában jelentős ellentmondások vannak, a definíciókban, a módszerekben, de a számszerű eredményekben is. Mindez becslési hibákhoz és rosszul meghozott gazdasági és politikai döntésekhez vezet(het).

Feige (1989) és Schneider (2004) úgy definiálja a rejtett gazdaság fogalmát, hogy beleveszi a le nem jelentett és nem mért gazdasági tevékenységeket. Mindezt úgy teszik, hogy a gazdaság megfigyelésére használt aktuális szabályozást és technikákat alkalmazzák. Ez egy „tág” definíció, mely az alapján határozza meg a GDP-ből kimaradt fekete tevékenységeket, hogy szabály (elfogult), vagy nemzetközi szabályozás (ENSZ- és EU-) szerint odasorolódnak-e, vagy csak a mérésből maradtak ki (mérési hiba). Schneider és Enste (1998) egy újabb definíciót mutatnak be, Smithre (1994) hivatkozva, aki a rejtett gazdaságot úgy határozza meg: „a jóságok és szolgáltatások piaci alapú termelése, amelyek legyenek törvényesek, vagy törvénytelenek, a hivatalos GDP-becslésekből kimaradnak”. Később Schneider (2004) a következő definíciót használja: „... az összes regisztrálatlan gazdasági tevékenység, amely hozzájárul a hivatalosan számított (vagy megfigyelt) GNP-hez”. Magyarán a „szűk” definíció úgy határozza meg a rejtett gazdaságot, hogy az nem más, mint azok a gazdasági tevékenységek, és az ezekből származó jövedelmek, amelyek kikerülnek az állami szabályozást, adóztatást, vagy megfigyelést (Flemming et al., 2000).

Schneider és Klinglmair (2004) összeállított egy táblázatot, amely segít ezt jobban megérteni.

1. táblázat
A rejtett gazdasági tevékenységek típusai

Tevékenység fajtája	Pénzügyi tranzakciók		Nem pénzügyi tranzakciók	
Illegális tevékenységek	Lopott jószágokkal való kereskedés; kábítószer-kereskedés; prostitúció, szerencsejáték, csempészés, hamisítás, stb.		Kábítószer barter, lopott jószágok, csempészés, saját használatra természetett vagy készített kábítószer, lopás saját használatra	
Legális tevékenységek	Adóelkerülés	Adókijátszás	Adóelkerülés	Adókijátszás
	Be nem jelentett jövedelem önálló vállalkozásból; fizetések, bérek és egyéb jövedelmek be nem jelentett megbízásokkal, melyek legális szolgáltatásokhoz és jószágokhoz kapcsolódnak.	Járulékos szolgáltatás	Legális jószágok és szolgáltatások bartere	Kalaka

Forrás: Lippert és Walker (1997), Schneider és Klinglmair (2004) kiegészítéseivel

A legszembevetőbb és legfontosabb tulajdonsága ezeknek a definícióknak, hogy egy kormány vagy egy nemzetközi szervezet GDP- illetve GNP-számítási és -becslési meghatározásához kapcsolódnak. Ez a definíció idővel változhat – és ahogy a múlt igazolja, változott is. A legprecízebb megközelítés az 1993-as ENSZ Nemzeti Számlarendszer (UNSNA) és módosításai, amelyek nagy szigorral határozzák meg a rejtett gazdaság összetételét (lásd UNO, 2007). A következő sztenderdek léteznek még: a Nemzetközi Valutaalap (IMF) általános adatterjesztési rendszere, az ENSZ Nemzetközi Munkaügyi Szervezetének (ILO) megoldási javaslatai a feketegazdaság foglalkoztatottsági mutatóinak mérésére (1993). Ezeket az alkalmazott fogalmakat és definíciókat használták fel az Európai Számlarendszer (ESA, 1995) kialakításánál, amelyet szintén rendszeresen felülvizsgálják és módosítanak (Eurostat, 2005). Rendelkezésre állnak még olyan segítségek, mint a táblázatos megközelítés (TAE) az OECD többi sztenderdjével egyetemben, csakúgy, mint az Eurostat és az ENSZ statisztikai divízióinak meghatározásai.

A definiálás nehézsége abból is fakad, hogy a fehérgazdaság dinamikus természetű, és ennek függvényében a fehérgazdasághoz kapcsolódó meghatározások is dinamikus jellegűek. A gazdaság az idő előrehaladásával fejlődik, alkalmazkodik a nemzeti gazdaságok „de facto” változásaihoz (például kormányzati szabályozás, az általános társadalmi hozzáállás és az SNA változásai). Pontosán ezen alkalmazkodás miatt szükséges kitérnünk a kapcsolódó fogalmak egy bizonyos körére, többek között a rejtett gazdaság fogalmára.

A rejtett gazdaság méréséhez szükséges adatokról annyit mindenképpen el kell mondani, hogy mindaz, ami nem szerepel a nemzeti számlarendszerben, továbbra is az intenzív kutatások területe. A tanulmányok számba veszik a különböző illegális tevékenységekről rendelkezésre álló adatokat (mint az illegális kábítószer-értékesítés, a prostitúció, az illegális szerencsejáték és az orgazdaság). A feladat nehézségét jól példázza, hogy általában több lehetséges kábítószerrel kapcsolatos forrást publikálnak (például rendőri jelentések), de nagyon korlátozott az egyéb illegális tevékenységekről (mint az orgazdaság) rendelkezésre álló adathalmaz, a prostitúcióról és az illegális szerencsejátékról pedig semmilyen adat nem áll rendelkezésre. Sőt, mi több, az illegális tevékenységek többsége a háztartási szférában zajlik, és ebből fakadóan mérhetetlen. Mindebből következően tehát nehéz vagy lehetetlen az ellentmondásokat feltárni.

A rejtett gazdasági tevékenységek felosztása

A gazdasági teljesítményének reális meghatározásához elengedhetetlen a rejtett gazdasági tevékenységeknek a nemzeti számlarendszerben történő elszámolása. Ezeknek a tevékenységeknek a feltárása alapozhatja meg a rejtett tevékenységek csökkentését, illetve felszámolását célzó intézkedések kialakítását. Az országok teljesítményének nemzetközi összehasonlításához pedig az kell, hogy a rejtett gazdaság mérése az egyes országokban azonos alapokra épüljön. A világ fejlett gazdaságaiban és a feltörekvő piacgazdaságokban a statisztikai hivatalok különféle módszerekkel számszerűsítik a rejtett gazdaság méretét (ld. pl. UN, 2003). Az Eurostat kialakított egy egységes módszertant (Eurostat, 2005) a számbavétel egységesítéséhez. Ez a módszer lényegében a már korábban az OECD-országokra kidolgozott megközelítést (OECD, 2002) alkalmazza, azaz egy táblarendszerrel (*Tabular Approach to Exhaustiveness* – TAE), a rejtett tevékenységeket mind kibocsátási, mind pedig felhasználási oldalról számszerűsíti.

A rejtett gazdaság egységes számbavételéhez első lépésben az egyes tevékenység típusok elkülönítése, illetve kategorizálása történik oly módon, hogy azok teljes körűen lefedjék a gazdaság nem megfigyelt részét. Ezután határozzák meg azokat a lehetséges módszereket, amelyek segítségével az egyes kategóriákhoz tartozó tevékenységek volumene megbecsülhető. A rejtett gazdasági tevékenységeket kibocsátási oldalról összesen hét típusba (N1–N7) sorolták (ld. melléklet). Ebből az első öt (N1–N5) tartozik abba a csoportba, ahol a gazdasági tevékenységek valamilyen okból kimaradnak a statisztikai adatgyűjtésből. Ide részben nem regisztráltak (N1–N3), részben regisztráltak (N4–N5) vállalkozások és egyéni vállalkozók kerültek. Az utolsó két csoportba olyan termelők tartoznak, amelyek szerepelnek a hivatalos statisztikai adatgyűjtésben, de tevékenységük teljes volumene nem kerül elszámolásra.

A kibocsátási oldalról számított rejtett gazdasági tevékenységeket felbontják tulajdonosi szektorokra, gazdasági ágakra, és lehetőség szerint a gazdasági egységek (társas és egyéni vállalkozások) nagysága szerint. A kibocsátási oldalról a hét csoportra meghatározott korrekciókat ezután bontják fel a felhasználási oldal aggregátumai szerint (fogyasztás, felhalmozás, készletváltozás, export és import). Az Eurostat módszertana a jövedelmi oldalról történő felbontást ajánlja, bár nem követeli meg.

A rejtett gazdaság méretei

A globális nemzetközi összehasonlítások nagyon világosan mutatják, hogy a rejtett gazdaság mérete jelentős, továbbá, hogy a probléma korántsem elhanyagolható. Egyúttal a rejtett gazdaságok mérete jelentős változásokon megy át: az ipari országokban kisebb, a fejlődő országokban nagyobb a rejtett gazdaság mérete (összehasonlítva az adott ország jellemző gazdasági mutatóival, pl. GDP).

Schneider (2004) több megállapítást is felsorol:

- A rejtett gazdaság összetett jelenség, és jelenléte mindenféle gazdaságban (fejlődő, átalakuló, fejlett) meghatározó.
- 1990 és 2000 között a rejtett gazdaságok növekedtek mind a fejlődő, mind az átalakuló, mind pedig az OECD-országokban.
- Az általános trend mögött az egyedi országok fejlődésében vannak különbségek, mint ahogy ez látható is az OECD-országok példáiiban.
- A legmeghatározóbb erőhatások, amelyek a rejtett gazdaságok méretére és növekedésére hatnak a következők:
  - növekvő adó- és társadalombiztosítási terhek,
  - növekvő állami szabályozás,
  - e kettő kombinációja.

2. táblázat

A rejtett gazdaság méretének becslése, különböző módszerek használatával

Országok	Rejtett gazdaság átlagos mérete – érték a hivatalos GDP százalékában, hozzáadva (1999/2000)	Rejtett gazdaság átlagos mérete a hivatalos foglalkoztatottság százalékában kifejezve 1999/2000
	<i>Valutakereslet DYMIMIC-módszer (országok száma)</i>	<i>Kérdőíves módszer (országok száma)</i>
Fejlődő országok		
Afrika	42 (23)	48,2 (23)
Dél- és Közép-Amerika	41 (18)	45,1 (18)
Ázsia (kivéve Hongkong, Japán és Szingapúr)	29 (26)	33,4 (26)
Átalakuló gazdaságok	35 (23)	–
Nyugati OECD-országok		
– Európa	18 (16)	16,4 (7)
Észak-Amerika és Csendes-óceáni OECD országok	13,5 (4)	–

Forrás: Schneider (2004)

A rejtett gazdaság befolyásolja a fehérgazdaság növekedését is; a hatás statisztikailag jelentős, és mennyiségileg fontos, még akkor is, ha a szerző határozottan kijelenti, hogy ezek a megállapítások „megosztó jellegűek”. A fehér- és a rejtett gazdaság között meglévő lazább kapcsolatok még mindig nem igazán ismertek, de már jó néhány érdekes eredményt mutattak be. Minden, a rejtett gazdaság visszaszorítását célul kitűző kormánynak első és legfontosabb teendőjeként elemeznie kell ezt az összetett, és gyakran ellentmondásos kapcsolatot, amikor kidolgozza a bevezetendő kormányzati irányelveket, és meghozza döntéseit.

3. táblázat

A rejtett gazdaság mérete a rendszerváltó országokban (21 ország rangsora)

No.	Ország	Év								Átlag
		1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	
1	Cseh Köztársaság	18,7	19,1	18,7	18,4	18,2	18,5	19,1	19,3	18,7
2	Szlovák Köztársaság	18,7	18,9	19,1	19,2	19,4	19,6	20,3	20,5	19,5
3	Magyarország	24,9	25,1	25,1	24,8	24,7	25,0	25,3	25,3	25,0
4	Szlovénia	27,0	27,1	26,8	27,0	27,2	27,5	28,2	28,0	27,4
5	Lengyelország	27,4	27,6	27,7	27,4	27,4	27,8	27,9	28,1	27,7
6	Litvánia	30,0	30,3	30,9	31,4	31,9	32,0	32,6	32,9	31,5
7	Törökország	31,5	32,1	31,4	31,3	31,6	32,2	32,7	32,9	32,0
8	Horvátország	33,2	33,4	33,9	34,5	34,2	33,9	35,0	35,1	34,2
9	Macedónia	-	-	34,1	33,9	34,9	35,2	35,7	36,7	35,1
10	Románia	34,8	34,4	35,0	35,4	34,5	35,9	36,2	36,7	35,4
11	Albánia	34,7	35,3	35,3	36,1	36,4	36,4	36,8	37,9	36,1
12	Bulgária	36,7	36,9	37,2	37,1	37,7	38,2	39,1	39,4	37,8
13	Észtország	36,6	38,4	38,3	38,8	38,9	38,4	39,0	39,6	38,5
14	Lettország	39,6	39,9	40,1	40,3	41,6	41,9	42,6	42,8	41,1
15	Tadzsisztán	-	43,2	42,2	42,2	42,1	42,4	41,9	42,6	42,4
16	Kirgizisztán	-	-	-	41,2	42,7	42,8	44,1	44,6	43,1
17	Kazahsztán	43,1	43,2	42,5	43,4	43,3	44,1	44,8	45,2	43,7
18	Moldova	44,6	45,1	46,1	45,8	45,7	46,2	46,8	46,0	45,8
19	Orosz Föderáció	46,4	46,1	46,0	46,3	46,6	46,6	47,3	46,4	46,5
20	Ukrajna	51,2	52,2	51,6	52,4	52,5	53,6	53,3	52,8	52,5
21	Grúzia	64,8	67,3	65,5	65,7	66,3	65,1	66,4	66,4	65,9
	ÁTLAG	35,8	36,6	36,4	36,8	37,0	37,3	37,9	38,1	

Forrás: Schneider – Buehn – Montenegro (2010)

Korrupció és a rejtett gazdaság

Az egyik leggyakrabban taglalt témakör a rejtett gazdaságok kapcsán a korrupció, amely legáltalánosabban úgy definiálható, hogy „a közhatalommal való visszaélés magán-haszonszerzés céljából”. Az empirikus kutatások a következő összefüggéseket tárták fel:

- A rejtett gazdaság mérete és a korrupció mértéke egyenes arányban áll egymással és erős köztük a konzisztens korreláció. Azok az országok, ahol több a korrupció, *ceteris paribus* nagyobb rejtett gazdasággal rendelkeznek. A korrupció visszaszorításával gyengül a rejtett gazdaság.
- A rejtett gazdaságba való önkéntes belépés a korrupció alternatívája a magas jövedelmű országokban (helyettesítő kapcsolat), miközben a közepes és alacsony jövedelmű országokban kiegészítő a kettő kapcsolata.
- Az erősödő szabályozás további korrupcióhoz vezet, ezzel szemben a törvények hatékonyabb betartatása és a demokrácia erősödése a korrupció csökkenését eredményezi.
- A növekvő adószabályozás nem feltétlenül eredményez magasabb adóbevételeket.
- Több szakértő azzal érvel, hogy bármilyen olyan reform, amely a gazdaságban a verseny növekedéséhez vezet (pl.: a külkereskedelem liberalizálása, az ipari bekerülési korlátok eltörlése), csökkenti a korrupcióra való hajlamot, s egyben a rejtett gazdaság méretét is.

4. táblázat

A Transparency International 2011. évi korrupciós indexe

Helyezés	Ország	CPI
1.	Új-Zéland	9,5
2.	Dánia	9,4
	Finnország	9,4
4.	Svédország	9,3
5.	Szingapúr	9,2
6.	Norvégia	9,0
7.	Hollandia	8,9
8.	Ausztrália	8,8
	Svájc	8,8
10.	Kanada	8,7
11.	Luxemburg	8,5
12.	Hong Kong	8,4
13.	Izland	8,3
14.	Németország	8,0
	Japán	8,0
16.	Ausztria	7,8
	Barbados	7,8
	Egyesült Királyság	7,8
19.	Belgium	7,5
	Írország	7,5
21.	Bahama Szigetek	7,3
22.	Chile	7,2
	Katar	7,2
24.	USA	7,1

Helyezés	Ország	CPI
25.	Franciaország	7,0
	Saint Lucia	7,0
	Uruguay	7,0
28.	Egyesült Arab Emíráusok	6,8
29.	Észtország	6,4
30.	Ciprus	6,3
31.	Spanyolország	6,2
32.	Botswana	6,1
	Portugália	6,1
	Taiwan	6,1
35.	Szlovénia	5,9
36.	Izrael	5,8
	Saint Vincent és Grenadin	5,8
38.	Bhután	5,7
39.	Málta	5,6
	Puerto Rico	5,6
41.	Zöld-foki Köztársaság	5,5
	Lengyelország	5,5
43.	Dél-Korea	5,4
44.	Brunei	5,2
	Dominikai Köztársaság	5,2
46.	Bahrein	5,1
	Makaó	5,1
	Mauritius	5,1
49.	Ruanda	5,0
50.	Costa Rica	4,8
	Litvánia	4,8
	Oman	4,8
	Seychelle-szigetek	4,8
54.	<i>Magyarország</i>	4,6
	Kuwait	4,6
56.	Jordánia	4,5
57.	Csehország	4,4
	Namibia	4,4
	Szaud-Arábia	4,4
60.	Malajzia	4,3

A 183 országot vizsgáló Korrupció Érzékelési Index a 2011. évi felmérésében Magyarország az 54. helyen szerepel, míg 2006-ban a 41. volt. 2011-ben a rangsort Új-Zéland vezeti, Finnország és Dánia követi, a listát pedig Szomália és Észak-Korea zárja.

A felmérés során 0 és 10 pont közé sorolják be az országokat korrupciós fertőzöttség szerint, 17 különböző forrás felhasználásával. 2011-ben a vizsgált országok több mint kétharmada 5 alatti besorolást ért el, Magyarország 4,6 pontot kapott. Az utolsók továbbra is a gyenge állami intézményekkel rendelkező, belpolitikai konfliktusokkal küszködő államok. Az elmúlt évek változásaiból azonban kiolvasható, hogy ahol magas a korrupciós fertőzöttség, ott a gazdasági válság – tekintettel a felhalmozott államadósságukra – súlyosabb problémákat okozott. Nyilvánvalóan a jó kormányzás, az át-

látható és hatékony közpénzfelhasználás a korrupció elleni fellépés útja és egyben az adott ország versenyképességének feltétele. Hazánkban 2010-től a korrupció elleni fellépésben is kulcsszerepet játszó ún. független intézmények antidemokratikus átalakítására került sor, és ez tovább rontotta az ország nemzetközi megítélését is.

2010-től különösen érezhetővé váltak a gazdaságpolitika által „elsietett és nem körültekintően, hatásvizsgálatok nélkül meghozott törvények okozta” hatások, amelyek a korrupció növekedését idézik elő:

- A döntéshozatal befolyásolhatósága vagy irányíthatósága a közbeszerzésben vagy a közpénzek befektetésében.
- Az adókedvezmények, pályázatok, vissza nem térítendő támogatások befolyásolhatósága vagy irányíthatósága.
- Engedélyek nem jól szabályozott kiadása bizonyos (nem csak üzleti) tevékenységek folytatásához.
- Helytelen ellenőrzési gyakorlat (a kontroll hiánya) a munkaerő-felvétel és szakmai előrelépések felett a közszférában.
- Egyéb közszektori hivatalos döntések irányíthatósága, pl. reprivatizáció, építési övezetek meghatározása során.

A korrupció önmagában is nagyon összetett probléma, és minden szempontból rokona a rejtett gazdaságnak. Az adatok elemzése során arra a következtetésre lehet jutni, hogy erős korreláció van a szegénység és a korrupció között. A korrupció ellen meghozott intézkedéseknek, megtett lépéseknek komoly, hosszú távon is érzékeny egyensúlyra kell törekedniük. Nem elég az egyszerű és egyszerű kampány a rejtett gazdaság visszaszorításához.

A megfelelő gazdaságpolitika által kialakított jogi-szabályozási környezet eredményeinek jó intézményrendszerekhez, egyszerű szabályozáshoz, kisméretű rejtett gazdasághoz, nagy adózási bázishoz és nagy adóbevételhez kell vezetniük, nem pedig ezek ellentéteihez.

Rejtett gazdaság Magyarországon

A rejtett gazdaság magyarországi elterjedése és bővülése az elmúlt évtizedek gazdaságtörténeti elemzése alapján jól érzékelhető. A piacgazdasági átalakulás nehéz volt, és még hátra van egy igazi, komoly gazdasági, szociális és kulturális változás végrehajtása annak érdekében, hogy:

- megfelelővé alakuljon az adórendszer;
- fenntarthatóvá váljon a társadalombiztosítási rendszer;
- átalakuljon az egészségügyi rendszer;
- modernizálódjon a közigazgatás.

Az új évszázad első évtizedére Magyarország egy, a jövedelmét tekintve felső-közép csoportba tartozó országgá vált, ahol a GNI 10,950 USD/fő volt. A régió legsikeresebb rendszerváltó gazdaságai közé tartozott, és 2004 óta EU-tagállam. Az országnak sikerült egy erős magánszektor kialakítása, amelynek jövedelme jelentős mértékben exportból származik, továbbá sok külföldi tőkét vonzott az országba. Az Európai Unió átlagához képest a hátránya folyamatosan csökkent, és úgy tűnt, hogy ez a tendencia folytatódni fog.

Több kutatás is igazolta, hogy a magyarországi rejtett gazdaság mérete a hivatalos GDP-hez képest az 1993-as 33% körüli csúcstól 2007-ig 25%-ra csökkent. Fontos jellemzője a magyarországi rejtett gazdaságnak, hogy strukturálisan jelentősen megváltozott, és ez szoros kapcsolatban áll a politikai-gazdasági környezet változásával. Így például a magánvállalkozások növekvő száma és gazdasági teljesítménye, az új jövedelemadó, a számlázási és ellenőrzési rendszerek stb., újabb és újabb lehetőséget adtak a rejtett gazdasági tevékenységeknek olyan területeken is, amelyek funkció-

nálisan a szocialista tervgazdaságban Magyarországon nem voltak. A 80-as években még a magán-személyek körében létező jelenségek (pl. borraivaló, hálapénz) adták a rejtett gazdaság lényegét. A 90-es évektől már az adóelkerülés és a vállalkozások be nem jelentett üzleti tevékenységei játsszák a fő szerepet a rejtett gazdaságban.

Képes-e Magyarország komoly eredményeket elérni a gazdaság kifehéritésében?

A tét nagy. A rejtett gazdaság becsült méretéből adódóan mintegy több ezer milliárd forint bevétel juthatna a költségvetésnek. Ez a nagyságrend az éves költségvetési hiányt is megoldaná, és talán néhány évtizednyi időszak alatt a magyarországi rejtett gazdaság súlya is akár a fejlett polgári társadalmakban kialakult 10 %-hoz közeli mértékre csökkenhet.

A rejtett gazdasági tevékenységek feltehetően soha nem fognak teljesen megszűnni; a szabályok betartatása csak arra alkalmas, hogy a nem legális jövedelmek alapjait megszüntesse. A kormányok azáltal, hogy bizonyos tevékenységeket ösztönöznek, és kihasználják a gazdasági tényezőkben rejlő lehetőségeket, képesek a rejtett gazdaság befolyásolására. Alapvető fontosságú a nagyívű *korrupció elleni harc*, az illegális foglalkoztatás és az adóelkerülések csökkentésére, megakadályozására irányuló intézkedések – összefoglalóan a gazdaság kifehéritése, törekedve a társadalmi egyetértés megszerzésére is. Az ösztönzők alkalmazása, a megelőzés, a felderítés, a büntetés és a publicitás, mindmind olyan eszközök, melyeket egy finoman kiegyensúlyozott formula szerint célszerű alkalmazni.

Az EU-tagságunk óta folyamatosan erősödik a rejtett gazdaság elleni jogalkotás és kommunikáció, mégis érezhetően nő részaránya. A tények jól mutatják, hogy 2010 óta a korábbi jelentős „kifehéritési” lépések ellenére minden bizonnyal újra növekedésnek indult a rejtett gazdaság részaránya. Ezt egyértelműen kiváltotta az, hogy az új kormány megalakulása óta a közbizalom-deficit erőteljesen növekszik;

- 1,2 millió ember dolgozik minimálbérért; de közülük
- 800 ezren többet keresnek, mint amennyit bevallanak;
- a vállalatok csak a „becsült” *társa* kétharmadát fizetik be;
- a foglalkoztatottak csak a „becsült” *szja* háromnegyedét adózzák;
- a további becslések szerint 500 ezren feketén, bejelentetlenül dolgoznak.

Az „elcsalt” adó a fentiek következtében elérheti a GDP 3-4 százalékát, és a rejtett gazdaságban végzett valamennyi tevékenység elérheti a 4500-5000 milliárd Ft nagyságrendet!

A rejtett gazdaságban való részvétel okait piaci tényezőkkel – lásd munkapiac, javak és szolgáltatások piaca, információs piac – és *intézményi viszonyokkal* – azaz, lakossági bizalom a kormányban, lakosság politikai részvétele, a bürokrácia ereje, adószintek, a (kis- és nagy) korrupció szintje – *magyarázhatjuk.*

Fontosak az egyének mint fogyasztók és a háztartások jellegzetességei, azaz életciklus-szakaszuk, foglalkoztatási státuszuk, jövedelmi helyzetük, készségeik, jártasságuk, képzettségük és adómoráljuk is.

A rejtett gazdaságban keletkező jövedelmeknek két különösen nagy csoportja a

- *a foglalkoztatás eltitkolásából és*
- *az adózási és vámrendszer kijátszásából adódik.*

A becslések szerint ma már több ezer milliárd forintra tehető az eltitkolt adó- és járulékösszegek. Kialakulhatnak olyan tipikusabb formák, módszerek, technikai eljárások, amelyeket a gazdaság szereplői annak érdekében alkalmaznak, hogy vállalkozói és munkavállalói jövedelmeiket maximalizálni, ugyanakkor az ezeket terhelő adó-, társadalombiztosítási és egyéb kötelezettségeiket minimalizálni tudják.

A rejtett gazdaságban a cégek és a lakosság részvéte növekedésének okai is jól meghatározhatók:

- *Megszűnt a méltányosság, az igazságosság, a demokratikus és stabil jogalkotás, megszűnt a létbiztonság és az élet tervezhetősége, azaz a munkához, egészséghez, nyugodt öregséghez való reális lehetőség és esély,*
- helyettük elvárt gyakorlattá vált a „közelmúltat (vagyis a magyarok elmúlt évtizedeit) végképp eltörölni” igyekezete, mégpedig egy sajátos és idejétmúlt demagóg „bűnös-kereséssel” és történelmünk felesleges mértékű, évezredre visszanyúló újraszínezésével.

A gazdaságpolitikai hibák, a fiskális és monetáris irányítás ellehetetlenülése csődközeli helyzetet okozott 2011 végére. A kétharmados többségű törvényhozási lehetőséggel elmélyült a piacgazdasági folyamatok megzavarása, amit jól jelez a hozzánemértéssel történő kérkedés, az ésszerűtlen, átgondolatlan, azonnali beavatkozás még a működő folyamatokba is, valamint a reális gazdasági kiút keresése helyett a felelősség megalapozatlan, buta áthárítása, a „mindent-átszervezni-másképp-csinálni” (lerombolni?) „cirkusza”, a „jó célért cselekedünk” hazugság gyakorlata.

A rejtett gazdaság növekedését különösképp lehetővé teszi az, hogy a közgazdaságtan ismert elveinek „kijátszása” az addig még jól működő gazdasági folyamatokat is képes megzavarni, elrontani.

Az általános érvényű törvényszerűségeken túl, napjainkban Magyarországon sajtószerű „mechanizmusok” szélesíthetik a rejtett gazdaság működését. Ezek a működést fenntartó „felesleges kiadások” (pl. csúszópénz), továbbá, hogy a korábbi „hiánygazdasághoz” hasonlóan „kötelezően” működő preferenciális csatornák alakultak ki (pl. EU-pénzek elosztása). Az alvilág súlya is növekvő (éves rejtett gazdasági forgalma cca. 400 milliárd Ft is lehet). Mindezeknek a tovagyrúzó hatásai jelentősek.

2011-től a vállalati gazdálkodásban tovább nőtt az adóelkerülésre való hajlandóság és nyilvánvalóan ugyanennek a gyakorlata is. A felszámolt vállalkozásoknak egyre nagyobb a „felhalmozott” tartozása. A cégvezetők beszámolóí szerint rossz a törvénykezési gyakorlat. A bankok hitelezési gyakorlata nem segíti a vállalkozások túlélését, elfogyott a vállalkozások „tőkefelelési” lehetősége. Miután igen alacsony a „tőkemegtérülés”, ezért növekvő a rejtett gazdasági lehetőségek igénybevétele, hiszen az adó mértéke helyett a reális tőkemegtérülést kellene nézni.

2011-ben az eltitkolt foglalkoztatás okai változatlanul erősen befolyásolták a gazdálkodási folyamatokat. A foglalkoztatók egyik csoportja súlyos anyagi helyzetbe kerülne a féllegális gazdaság nélkül, hiszen tipikusan alacsony jövedelmezőségű ágakban tevékenykednek, így számukra a szürke-gazdaságban való részvétel kritikus jelentőségű. A másik csoportba tartozók jóval tehetősebbek, és akár teljesen legális működés mellett is nyereségesek tudnának maradni. Az általuk foglalkoztatott munkavállalóknak sincsenek általában megélhetési gondjaik. Azonban az ebbe a csoportba tartozó vállalkozók és munkavállalók sem tartják indokoltnak a magas adóterhelést, és nem bíznak a kormányzatban, ezért inkább eltitkolják jövedelmeik egy részét. A rejtett (vagy csak szürke-) gazdaság tevékenységei során a vállalkozások sok módon kapcsolódnak össze, jellemző az egymás iránti magas bizalom.

Mi várható a rejtett (fekete-szürke-) gazdasági tevékenységek alakulásában? A lakosság és a vállalkozók véleménye: alapvetően fontos, hogy csak betartható szabályokat vezessenek be. OECD-szakértők pedig azt hangsúlyozzák, hogy a rejtett, ill. szürkegazdaság egyes formái ún. „informális gazdasági tevékenységként” alapvető megélhetési forrást jelent a nehezen munkát találók számára.

A rejtett gazdaság mérete az átalakuló országokban

A regionális és globális rejtett gazdaságok méretének becslési pontossága tükrözi az ismert terminológiai és módszertani problémákat, ezért gyakran tárgyalják ezeket különféle publikációkban. A jelenlegi modellek pontatlanságának és az átalakuló országok rendszerbeli gazdasági változásainak egyik következménye nem más, mint a rangsorok felállításának nehézsége és realitásuk megkérdőjelezhetősége. Nyilvánvaló, hogy ennek a problémának a háttere a következő:

- Nem eléggé ismertek a rejtett gazdasági rendszer elemei és az elemek belső laza kapcsolatai.
- A fehér- és rejtett gazdaság közötti kapcsolat sem jól ismert.
- Nincs információ a főbb gazdasági szereplők viselkedéséről.
- Nem gyűjtenek kellő mennyiségű és megfelelő minőségű adatot.
- Nincs megfelelő pontosságú módszer, és azok a módszerek hiányoznak leginkább, amelyek képesek lennének kezelni egy dinamikusan változó gazdasági környezetet és annak hatásait.
- Még abban az esetben is, ahol a terminológia jól meghatározott, a becslések pontosságát nem lehet a végtelenségig növelni.

Az átalakuló országok különösen fontosak számunkra. A módszertani problémákon kívül komoly aggodalmak merültek föl a megbecsült statikus és dinamikus rejtett gazdasági értékekkel kapcsolatban. A publikált kutatási eredmények alapján a következő kijelentéseket tehetjük:

- A különböző módszerek különböző becsléseket adnak. Nincs garancia arra, hogy a különböző módszerekkel kapott eredmények egyezni fognak.
- Minden módszernek vannak előnyei és hátrányai. Nem tudjuk kiválasztani a „legjobb” módszert, mert nincsen megfelelő eljárás, amivel az egyes módszerek összemérhetőek (az egyetlen értékelhető visszajelzés a valóság lenne, de nem tudjuk a rejtett gazdaságok valódi méretét).
- A generált idősorok nem alkalmasak a további elemzésre, mert a környezet nagyon dinamikusan változik, a rendelkezésre álló adatok pedig pontatlanok.

A jövőbeni kutatások a létező módszertani és technikai problémákra fogják helyezni a hangsúlyt, többek közt az adatgyűjtésre és -elemzésre. A kívánatos cél az lenne, hogy elérjük egy olyan különleges gazdasági mutató *de facto* státusát, mint a GDP.

A rejtett gazdaság hatása a legális vagy ún. fehérgazdaságra

A fehér- és rejtett gazdaságok egymás mellett léteznek, de erről a „közös létről” keveset tudunk, és még nehezebb nyomunkövetni, hogyan működik, s hogy milyen viselkedési szabályok uralkodnak e kapcsolatrendszerben. A párhuzamos létezés miatt több tanulmány is megpróbálta a rejtett gazdaságot makroökonómiai modellekbe integrálni annak érdekében, hogy a rejtett gazdasági modellrészeket jobban tudja kezelni.

Van egy általános nézőpont, és egy jól kiforrott szakmabeli vélemény, miszerint a rejtett gazdaság jelentős csökkenése kívánatos, mivel ez jelentős adóbevétel-növekedést jelent, és ezen keresztül növekvő mennyiségű és minőségű közjóságok és szolgáltatások előállításához vezet, ami végső soron stimulálja a gazdasági növekedést. A kutatások eredményei megmutatják (lásd: Schneider), hogy azokban a gazdaságokban, ahol az adóteher magasabb az optimálisnál, és a rendvédelmi szervek együttműködése gyenge, ott a rejtett gazdaság növekedése a gazdaság növekedési ütemének csökkenéséhez vezet.

Ettől ugyanakkor eltér a neoklasszikus felfogás a rejtett gazdaságokról. Eszerint: a rejtett gazdaság optimális válasz a gazdasági környezet szolgáltatási és kis mértékű termelési keresletére, ha az állam erős vállalkozásösztönző környezetet biztosít, amely versengéshez, magas hatékonysághoz és a kormány tevékenységeinek erős korlátozásához vezet.

Fleming keményen érvel amellett, hogy nem minden rejtett gazdasági tevékenységet kellene univerzálisan akadályozni (Fleming et al., 2000). Továbbá Schneider (1998) empirikus kutatásai is azt mutatták ki, hogy a rejtett gazdaságban termelt jövedelmek 66%-át gyakorlatilag azonnal elköltik a fehér szektorban, s ezáltal pozitív hatást gyakorol a gazdasági növekedésre és a közvetett adóbevételekre. Belyó (1999) kiemeli, hogy azokban a fejlődő országokban, ahol magas a munkanélküliség, a

nem hivatalos tevékenységek létszükséget jelentenek a lakosság számára, és elképzelhető, hogy soha nem fognak 100%-ig eltűnni; a szabályok betartatása csak arra alkalmas, hogy a jövedelmek alapjait megszüntesse.

Azáltal, hogy bizonyos tevékenységeket ösztönöznek, és kihasználják a gazdasági tényezőkben rejlő lehetőségeket, a kormányok képesek a rejtett gazdaság befolyásolására. Mint fentebb írtam, az ösztönzők alkalmazása, a megelőzés, a felderítés, a büntetés és a publicitás, mind-mind olyan eszközök, melyeket egy finoman kiegyensúlyozott formula szerint célszerű alkalmazni.

Rejtett gazdaság Magyarországon 1989 után

A rejtett gazdaság magyarországi létrejötte az elmúlt évszázad gazdaságtörténeti elemzése alapján jól érzékelhető. A második világháború előtt a magyar gazdaság teljes mértékben mezőgazdasági és kistermelési alapokon nyugodott, majd az ötvenes évek elején egy erőltetett ütemű iparosítás vette kezdetét, a központosított tervgazdaságban az állami tulajdonban lévő vállalatok, szolgáltató vagy termelő szövetkezetek termelték a jövedelem döntő hányadát. 1968-ban Magyarország bevezette az Új Gazdasági Mechanizmust, amellyel egy lépéssel közelebb került a piacgazdasághoz.

Az 1970-es években az ország gazdasági teljesítménye jelentősen csökkent, miközben külföldi eladósodása jelentősen megnőtt. Annak ellenére, hogy Magyarországnak sikerült kialakítania egy alapvetően liberális, és viszonylag fejlett gazdaságot, a veszteséget termelő állami vállalatok, a szubvenciók, a beáramló tőke hiánya, a rossz gazdasági irányelvek, és a változó gazdasági környezet (pl.: olajválság) a gazdasági mutatók stagnálásához vezettek. A 80-as években bekövetkezett további liberalizáció céljai között szerepelt, hogy még több piaci elemet építsenek a gazdaságba (pl.: vállalkozói törvény, személyi jövedelemadó, általános forgalmi adó, kétszintű bankrendszer, vállalati törvénykezés), és ezáltal lefektették a 90-es években majd bekövetkező piacorientált politikai és gazdasági változások alapjait.

A piacalapú gazdaságra való átváltás azonban nehéznek bizonyult. Nagy feladat volt úgy megváltoztatni a piaci szocializmusként ismert gazdasági rendszert, hogy az képes legyen a globális szabadpiac által diktált kihívásoknak megfelelni. Már csak azért is volt ez nagyon nehéz feladat, mert több mint négy évtized alatt meghatározó szerepet játszott e rendszer a gazdasági, szociális és kulturális körülmények kialakításában. Komoly gazdasági, szociális és kulturális változást kell a jövőben is végrehajtani annak érdekében, hogy:

- átalakuljon az adórendszer;
- átalakuljon a társadalombiztosítási rendszer;
- átalakuljon az egészségügyi rendszer;
- modernizálódjon a közigazgatás

A rendszerváltással megkezdődhetett a piaci reformok végrehajtása (pl. az árak, a kereskedelem és a külföldi beruházások liberalizációja, csődtörvény), átalakult az adó- és bankrendszer, és megkezdődött az állami vállalatok privatizációja, s mindez történelmi jelentőségű volt. Az átalakulás, a gazdaság teljes körű átépülésével megváltoztak a foglalkoztatási és a tulajdonviszonyok. A volt KGST-országokba irányuló export drasztikusan csökkent, ami az ipari termelés zsugorodásához vezetett, és hozzájárult az erőteljes GDP-visszaeséshez is (18%-os visszaesés volt 1990 és 1993 között). A munkanélküliségi ráta (körülbelül 12%), a külső adósság, a költségvetési és folyófinanszírozási-mérleg hiányok (a GDP körülbelül 10%-a) gyors ütemben nőttek.

A magyar kiigazítások első évtizede gyors változásokat és változatos következményeket produkált:

- A változó kereskedelmi kapcsolatok a nyugati országokra helyezték a hangsúlyt (az évtized végén a kereskedelem 60%-a már az Európai Unióval zajlott).
- A magas inflációs ráta (1991-ben 35%, és utána is a két számjegyű nagyságrendben maradt) érzékeltette a hatásait a bérekre, a nyugdíjakra és a foglalkoztatottságra.

- Nöttek a közvetlen külföldi befektetések (FDI), amit az adókedvezmény, a modern infrastruktúra, a jó távközlési rendszer, a jól képzett, olcsó munkaerő vonzott. A Közép- és Kelet-Európába (beleértve a Szovjetunió utódállamaikat) áramló FDI 30%-a 1989 után Magyarországra irányult. A 20 Millárd USD FDI döntő többsége az Európai Unió tagállamaiból származott, és kb. 1/3-a az USA-ból.
- Az infrastruktúra (országutak, autópályák és telekommunikációs rendszer) újraépítése (lásd 5. táblázat).
- Növekvő gazdasági és szociális egyenlőtlenség (osztály szerint tagolt társadalom, melyben világosan látszik a különbség a tehetősek és kevésbé tehetősek között), aminek következményeként az egyenlőtlenségi index növekedett. Az 1990-es évek közepén a lakosság 30%-a élt a létminimum közelében. Az egyenlőtlenség lassan, de továbbra is nőtt. Ehhez hozzájárultak az oktatáshoz való egyenlőtlen hozzáférésekből, valamint a foglalkoztatottságból adódó, továbbá a regionális különbségek.
- A társadalmi jóléti rendszer alapjai – az előző 40 év magyar politikájának védjegye – megintoktak: az egészségügy és a nyugdíjrendszer komoly strukturális és funkcionális problémái kiütköztek.
- A privatizációs folyamatra jellemző korrupció.
- A bűnözés gyors és drasztikus növekedése (például a kábítószer-kereskedelem hirtelen elterjedése, a fehérgalléros bűnözés).
- A társadalmi hozzáállás drasztikus változása (például a régi rendszerben „ellenállásnak” számító adóelkerülés csalássá és bűnözéssé vált).

Az új évszázad első évtizedének felére Magyarország egy, a jövedelmét tekintve felső-közép csoportba tartozó országgá vált, ahol a GNI 10,950 USD/fő volt. A régió legsikeresebb rendszerváltó gazdaságai közé tartozik és EU-tagállam. Magyarországon már a rendszerváltást megelőző időszakban is komoly strukturális reformokat hajtottak végre. Az ország az erőfeszítéseit arra összpontosította, hogy az átalakulás fenntartható és különös figyelemmel irányított makrogazdasági környezetet teremtsen. Az országnak sikerült a stabil gazdasági növekedést a munkanélküliség viszonylag alacsony szinten tartása mellett elérnie, egy erős magánszektort kialakítani, amelynek jövedelme jelentős mértékben exportból származik, továbbá sok külföldi tőkét vonzott az országba. Az Európai Unióhoz képest a hátránya folyamatosan csökken, és ez a tendencia a jövőben várhatóan folytatódni fog.

Az országnak az Európai Unióban – a 2004-es tagságunktól fogva – már új típusú integrációs feladatokat is fel kellett vállalni. A gazdaságpolitikának a konvergencia teljesítését fő prioritásnak kellett tekintenie. A kialakult egyensúlytalansági problémák gyors megoldása kényszerre vált. Az egyik első feladatunkat, a környezetünkben legnagyobb számú fiskális hiány kiegyensúlyozását azonban azóta sem sikerült megoldani. A kiigazító intézkedések megtervezésekor a fő szempont az volt, hogy 2010-re az ország megfeleljen a maastrichti kritériumoknak, és bevezethesse az eurót, növelje a fiskális áttekinthetőséget és a kormányzati kiadások csökkentésével a költségvetési hiányt is fenntartható szintre csökkentse. 2007-től megkezdődött az egészségügyi rendszer finanszírozásának strukturális reformja, s beindult a korrupcióellenes program második hulláma is. Bár társadalmi egyetértés volt abban, hogy ezekben a kérdésekben cselekedni kell, a változások fogadásában és elfogadásában, illetve visszautasításában a magyar társadalom rendkívül polarizált és nagyon kritikus volt, és az akkori ellenzék ellehetlenítette a reformok végrehajtását.

A rejtett gazdaság számszerűsítésének lehetőségei

A politikai, kulturális és gazdasági tényezők magyarázzák a kilencvenes évek óta elmélyülő rejtett gazdaság hátterét. A rejtett gazdaság feltételezett – becsült – dinamikája és mérete az alábbi ábrán látható.

5. táblázat

A magyarországi GDP és a rejtett gazdaság becslült értéke (folyó áron)

Forrás: a szerző számításai

A magyar rejtett gazdaság mérete a hivatalos GDP-hez képest az 1993-as 33,1%-os csúcstól 1998-ra 25,2%-ra csökkent (Lackó, 2000). Több kutatás is igazolta ennek az 1996 óta tartó csökkenő tendenciának a létét (Tóth – Sík, 2002).

Közvélemény-kutatások a rejtett gazdaságról

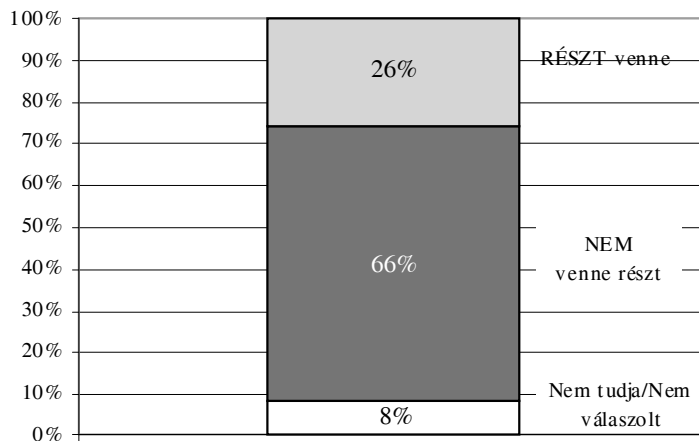
Több hagyományos módszerű közvélemény-kutatást is végeztek a kutatóintézetek az elmúlt években a magyarországi rejtett gazdaságról (Belyó, 2000; 2003; 2007.) A kérdések kitértek a megkérdezetteknek a fekete- és szürkegazdaságról vallott nézeteire és véleményére, illetve az abban való részvételükre. Az eredmények kimutatták, hogy a közelmúlt fiskális költségvetési egyensúlyt célzó kormányzati intézkedései közvetlenül hatottak a be nem vallott jövedelmekre, az elkerült adókra és egyéb befizetésekre (pl. társadalombiztosítás).

A gazdasági-pénzügyi válság óta eltelt években bekövetkezett változások alapján könnyen valószínűsíthető, hogy megengedőbben tekintenek a rejtett gazdasági tevékenységre és az azokban történő részvételre a növekvő gazdálkodási nehézségekkel küszködő cégek is és a lakosság egyre nehezebben élő növekvő részarányú tagjai is.

1. ábra

Negatív következmény nélküli részvétel aránya a rejtett gazdaságban

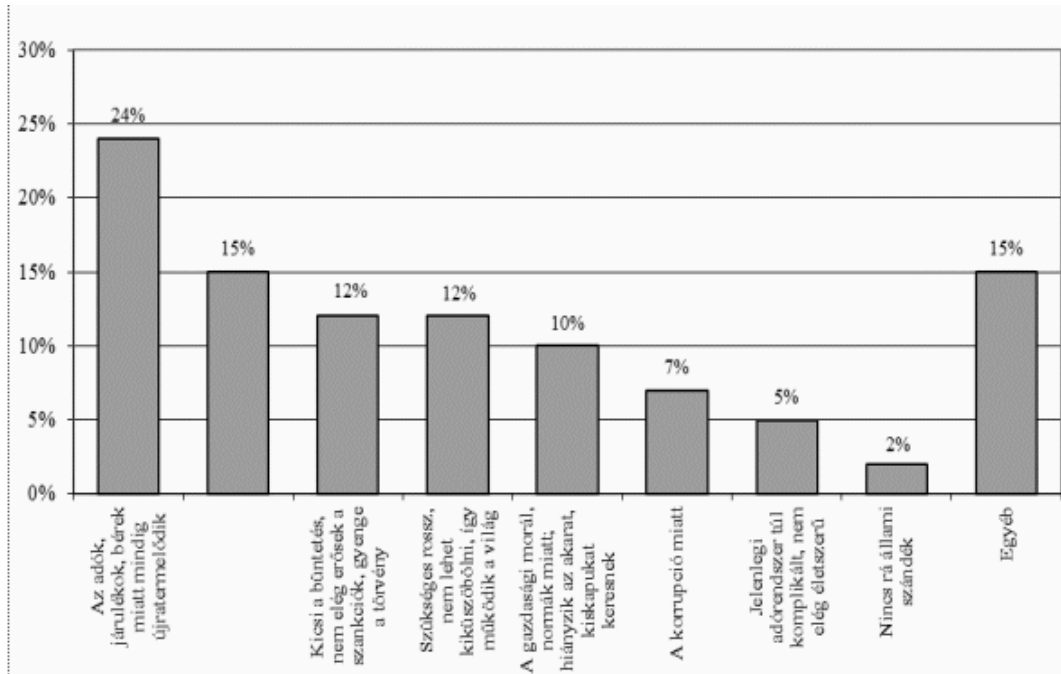
Forrás: Belyó (2007: 95)

A 2007-es felvétel eredményei szerint a lakossági mintasokaságnak még 76%-a elítélte a rejtett gazdaság egyes formáit, sőt 66%-uk pedig teljesen negatívnak vélte és szavakban el is zárkózott a rejtett gazdaságban való részvételtől, még akkor is, ha erre soha nem derülne fény. A lakosság akkori értékrendje arra enged következtetni, hogy kártékonyabbnak tartják a közösségre nézve azokat a munkáltatókat, akik nem követik a törvényt, mint azokat a munkavállalókat, akik ugyanezt teszik, azért, mert nincs gazdasági teljesítmény a tettek mögött. A gazdasági törvények és szabályok betartása létfontosságú; a mintában szereplők többsége nem hajlandó a törvényt megszegni, 49%-uk állította, hogy ilyet soha nem tenne. Egy jelentős hányad (13%) szerint a törvényi szabályozás, különösen az adózási törvények hibájából fakad a törvények be nem tartása; 7% gondolta úgy, hogy a törvények be nem tartása szükségszerű, ha más alternatíva nincs.

A hamis számlák adása a megkérdezettek 90%-a szerint erkölcsileg elfogadhatatlan. A be nem jelentett munka és a „kreatív könyvelés” (például a vállalatra terhelt magánköltések) erősen elítélt cselekedetek (kb. 80%), mint ahogyan a be nem jelentett albérlétekből származó jövedelmek (60%) is. Csak a teljesítményalapú be nem jelentett jövedelmek (borravaló, hálapénz) estek kedvezőbb elbírálás alá (50% elfogadja), ami valószínűleg egy kulturális és gazdasági „örökség” Magyarországon.

2. ábra

A rejtett gazdaság fennmaradásának fontosabb okai (a vállalkozások szerint)

Forrás: Belyó (2007: 95)

A magyar vállalkozások körében végzett közvélemény-kutatás betekintést adott a cégeknek a rejtett gazdasággal való kapcsolatára. A következő témák voltak a legfontosabbak:

- A feketepiac mérete: munka-, termelés- és szolgáltatásprovíziók a saját tevékenységi körükön belül; az ezeket érő kár legális vállalkozásként.
- Alkalmazási rendellenességek: a vállalkozók hozzáállása a feketemunka alkalmazásához, annak érdekében, hogy elkerüljék vagy csökkentsék a befizetett adót, társadalombiztosítási hozzájárulást vagy nyugdíjat, illetve egyéb, a bérekkal kapcsolatos költségvetési hozzájárulásokat, azáltal, hogy minimálbéren bejelentve alkalmazzák az embereket.
- Csökkentett járulékok: azok a módszerek, melyekkel berracionalizálást hajtanak végre, mint például a szolgálati autó, utazási költségtérítés és telefonkompenzáció gyakorisága és mértéke.
- Adóelkerülés vagy -csökkentés: „áfaelkerülés”, illetve egyéb adócsökkentő módszerek (például egy alacsonyabb adóterhekkel rendelkező régióba költözés) és kiskapuk kihasználása, illetve a velük való visszaélés.
- Könyvelési rendellenességek (könyvelési trükkök): rendellenes könyvelési módszerek használata (például fiktív számlák adásvétele, titkos házipénztár, stb.).
- Értékesítéssel kapcsolatos cselekmények: vám- és közvetett adóelkerülés, visszaélés a cég nagyobb hatalmával és blokkok illetve számlák nélküli kereskedelem.
- Tevékenységek áthelyezése: olyan régióba való költözés, ahol kisebb az adóterh, olyan szolgáltatások vagy értékesítési csatornák felhasználása, amelyek csökkentik az adóterhet, export- és importtámogatások felhasználása, kiszervezés.
- Fiskális manipulációk: egy termék vagy szolgáltatás ki nem fizetése, késedelmes számlaki-egyenlítés, körbetartozás.

- Cégfelszámolás: hamis csőd (mely komoly veszteségeket okoz a pénzügyintézeteknek és egyéb hitelezőknek), csőd szélén álló vállalkozás értékesítése, tartozások ki nem fizetése (pl. adó).

A feketepiac létezését a vállalkozások vezetőinek 46%-a elismerte, 44%-a tagadta, míg 10%-uk nem tudott vagy nem akart reagálni az erre vonatkozó kérdésre. A feketepiac létezését elismerő vezetők 40%-a jelezte, hogy be nem jelentett alkalmazottja is van. Meglepő, hogy a vezetők 28%-a beismerte, hogy tevékenységét számla nélkül illetve hamis számlákkal is végzi. A vállalatvezetők 70%-a volt meggyőződve arról, hogy van lehetőség a rejtett gazdaság ellen harcolni, és van mód arra, hogy a vonzerejét csökkentésük. A mai, a gazdálkodás nehézségeiről, sőt gyakori ellehetetlenüléséről szóló vállalati vélemények és a konkrét gazdálkodási mutatók, eredmények valószínűsítik, hogy a helyzet lényegesen romlott, azaz a rejtett gazdaságban való részvétel akár jelentősen is bővült. Ennek oka pedig az átgondolatlan gazdaság- és társadalmpolitikai gyakorlat, törvénykezés.

Jövőbeni teendők

A rejtett gazdaság aránya Magyarországon a nemzetközi gyakorlat szerint is magas. Az árnyékpiacon mérete csökkentésének korábbi szabályozását felül kell vizsgálni és szükség szerint meg kell változtatni. Fontos meghatározni azon tevékenységek sorát, amelyek hatnak a rejtett gazdaságra – így például állami intézkedéseket, irányelveket, gazdasági tényezőket – hangsúlyt fektetve két jól azonosítható területre: a be nem jelentett munkára és a hamis könyvelési eljárásokra. E területeken a szükséges lépések a következők lehetnek.

A be nem jelentett, ún. fekete munka visszaszorítása: a múltban a be nem jelentett munkát gyakran túrték, és a törvényt nem tartatták be. Amikor Magyarország csatlakozott az Európai Unióhoz, egy új, egységes munkaügyi adatbázist vezetett be (EMMA), amely minden munkaadót arra kötelez, hogy munkavállalóit regisztrálja, a fizetésre és a munkaórákra vonatkozó részleteket megadja. Az EU és az OECD vonatkozó irányelveit rendszeresen felülvizsgálják, és mérlegelik módosított magyarországi bevezetésüket. Az irányelvi megközelítések a következők:

- Adóintézkedések:
  - bérekkel kapcsolatos terhek csökkentése mind a munkaadók, mind a munkavállalók számára;
  - társadalombiztosítási hozzájárulás csökkentése mind a munkáltatók, mind a munkavállalók számára.
- Közvetlen fiskális intézkedések:
  - azoknak az embereknek az elérése, akik egyébként nem adóznak;
  - feltételező adózási rendszer (a munkáltatóra terheli a bizonyítást);
  - az adóelkerülési ösztönzők megszüntetése.
- Munkaszabályozás és egyéb alkalmazói beavatkozások:
  - a munkaerő-felvétel gyakorlata;
  - az alapvető dolgozói jogok biztosítása;
  - minimálbér;
  - elhelyezkedés (segítség a munkahelyek betöltésében).
- Tágabb üzleti szabályozás.
- Kormányzati intézkedések: a törvények betartatása, és a törvényt megszegők azonosítása.

A hamis könyvelési gyakorlat elleni küzdelem: a múltban a kormányzati hivatalok (az APEH és a bíróságok) ritkán használták lehetőségeiket a rendellenes könyvelés megszüntetésére (például fiktív számlák értékesítése, körbeszámlázás, számla nélküli tevékenység). Ezen tevékenységek vonzerejének csökkentésére több lépés is lehetséges:

- Adóintézkedések:
  - adócsökkentés,
  - Az adózási rendszer egyszerűsítése.
- A társadalombiztosítási rendszer jelentős reformja.
- Kormányzati működés hatékonyságának növelése:
  - gyors és hatékony törvénybetartatás,
  - konzekvens bírósági döntések.
- Magas hatékonyság a korrupcióellenes harcban.
- Kevesebb szabályozás, és kisebb bürokrácia.

Mi várható a rejtett (fekete-szürke) gazdasági tevékenységek alakulásában? A szürkegazdaság fehéritése érdekében eddig tett főbb intézkedések területei:

- adóintézkedések,
- pénzügyi eljárások,
- munkaügyi szabályozás,
- gazdasági szabályozás,
- adminisztratív intézkedések.

Képes-e Magyarország komoly eredményeket elérni a gazdaság kifehéritésében, megnyerni a harcot a rejtett gazdasággal szemben? 2005-ben a Nemzeti Fejlesztési Terv keretében a kormány harcot indított a be nem jelentett munka ellen. Egyértelmű, hogy a kormányzatnak szükséges a fiskális egyensúly helyreállítása azzal is, hogy csökkenti a kiadásokat, átalakítja az adórendszert, és ezen túlmenően harcol a rejtett gazdaság ellen.

A közelmúlt erőfeszítéseinek főbb célpontjai a korrupció és a hamis könyvelési gyakorlat volt. A tét nagy: a rejtett gazdaság becsült mérete 2006-ban 4000 milliárd forint volt, melyből 1000 milliárd forint bevétel juthatott volna a költségvetésnek. Ez már egy akkora nagyságrend, hogy az éves költségvetési hiányt is megoldaná. Jelenleg nagyívű korrupció ellenes harc kezdődött, erőteljesen folyik – elsősorban a illegális foglalkoztatás és az adóelkerülések csökkentésével, megakadályozásával kapcsolatosan – a gazdaság kifehéritése, törekedve a társadalmi egyetértés megszerzésére is.

A 2010-es választások után az új gazdaságpolitika során a rejtett gazdaság káros jelenségeivel szembeni küzdelem reális és akár gyors megoldásait továbbra is lehet majd alkalmazni. Ezek sorába tartozik pl. az új adórendszer kialakítása és a törvénykezés valamennyi változtatása is. Ennek alapján feltételezhető, hogy néhány év alatt a magyarországi rejtett gazdaság súlya is akár a fejlett polgári társadalmakban kialakult 10 %-hoz közeli mértékre csökkenhet.

***

Fentiekben összefoglaltam a rejtett gazdaságra irányuló kutatások főbb megközelítéseit és eredményeit, és emellett igyekeztem bemutatni a kutatások alternatív perspektíváit is. A rejtett gazdaság egy nagyon komplex jelenség, amelyet csak összetett módszertannal, sokféle megközelítéssel lehet vizsgálni. Ezeknek a módszereknek rendszeresen gyűjtött, nagy mennyiségű és jó minőségű adatokra kell épülniük, és politikai, gazdasági és társadalmi alapokon kell állniuk. A magyarországi kutatások is az átfogó megközelítés szükségességét bizonyítják. Az új metodikák alkalmazása és a rendszeres adatgyűjtés csak enyhíteni tudja a rejtett gazdaság által felvetett problémák megismeréséből eredő problémákat. Csupán az alaposan megtervezett és kivitelezett, átfogó nemzeti programok és szinkronizált nemzetközi erőfeszítések képesek a problémát megoldani, vagy legalábbis mérsékelni és kezelhetővé tenni.

Felhasznált irodalom

- Belyó Pál (1999): *Kísérletek a rejtett gazdaság nagyságának meghatározására*. Budapest, Ecostat, Módszertani füzetek, 100.
- Belyó Pál (2002): *A lakosság és a rejtett gazdaság*. Budapest, Ecostat, Időszaki Közlemények, XX. sz.
- Belyó Pál (2003): *A vállalkozások és a rejtett gazdaság*. Budapest, Ecostat, Időszaki Közlemények, XXI. sz.
- Belyó Pál (2007): *A lakosság és a vállalkozások a rejtett gazdaságban*. Budapest, Ecostat, Időszaki Közlemények, XXVI. sz., Budapest,
- Belyó Pál (2008): *A rejtett gazdaság természetrajza*. Budapest, Saldó Kiadó.
- Dallago, B. (2002): *The irregular economy in systemic transformation and statistical measurement*. Russian-European Centre for Economic Policy, Research Paper Series, Moszkva.
- Dreher, A. – Schneider, F. (2006): *Corruption and the Shadow Economy: An Empirical Analysis*. Discussion Paper Series, Institute for Study of Labor, IZA DP, 1936. sz., Bonn.
- Eurostat (2005): *Eurostat's tabular approach to exhaustiveness – Guidelines. 5th Meeting of the GNI committee, 506 July. 2005*, EUROSTAT/C1/GNIC/050 EN.
- Feige, E. L. (1994): *The underground economy and the currency enigma*. Supplement to Public Finance/Finances Publiques, 49. sz., 119–136.
- Schneider, F. (2004): *The Size of Shadow Economies of 145 Countries all over the World: First Results over the Period 1999 to 2003*. Discussion Paper Series, Institute for Study of Labor, IZA DP, 1432. sz., Bonn.
- Schneider, F. – Klinglmaier, R. (2004): *Shadow Economies around the World: What do we know?* Discussion Paper Series, Institute for Study of Labor, IZA DP, 1043. sz., Bonn.
- Schneider, F. – Buehn, A. – country-regionplaceMontenegro, E. C. (2010): *Shadow Economies All over the World, New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007*. Policy Research Working Paper, 5356. sz., The World Bank Development Research Group Poverty and Inequality Team & Europe and Central Asia Region Human Development Economics Unit.
- Semjén András – Tóth István János (2009): *Rejtett gazdaság – Be nem jelentett foglalkoztatás és jövedelemeltitkolás – kormányzati lépések és a gazdasági szereplők válaszai*. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Tanzi, V. (1998): *Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope and Cures, IMF Working Paper*, 63. sz., 1–39.
- Transparency International Magyarország (2011): *Transparency International Corruption Perceptions Index 2011*. letöltve: http://www.transparency.hu/korrupcio_erzekelesi_index_2011_CPI

Melléklet

A rejtett gazdasági tevékenységek típusai kibocsátási oldalról

- N1. Ide olyan termelők (gazdasági tevékenységet végzők) tartoznak, akiknek regisztráltatni kellett volna magukat, de ezt nem tették meg elsősorban azért, hogy az adó- és járulékfizetést elkerüljék. Fontos megjegyezni, hogy ide egyébként legálisan végezhető tevékenységeket sorolunk, a kifejezetten illegális tevékenységeket végzőket az N2 alatt számoljuk el. Szintén nem ide, hanem az N6-ba kerülnek azok a tevékenységek, amelyek a statisztika által egyébként megfigyelt termelőknél számviteli torzítások miatt nem kerülnek számbavételre.
- N2. Illegális termelők, akik a tevékenységük jellege miatt nem regisztráltatják magukat. Illegális tevékenységeket végezhetnek egyébként regisztrált és a statisztikai rendszerben is szereplő termelők, de ezeket a tevékenységeket nem az N2-ben számoljuk el.
- N3. Ebbe a kategóriába azok a termelők tartoznak, akiknek nincs a piacon értékesített kibocsátásuk, vagy az olyan alacsony volumenű, hogy számukra a regisztráció nem kötelező. Ide tartozik például a saját fogyasztásra történő termelés, építés, lakásfelújítás.
- N4. A regisztrált vállalkozások gyakran azért nem szerepelnek a hivatalos statisztikai rendszerben, mert az nem lett aktualizálva vagy hibás stb.
- N5. Az egyéni vállalkozásoknál hasonló okok játszhatnak közre a statisztikai rendszerből való kimaradásra, mint a társas vállalkozások esetében.
- N6. Idetartozik minden olyan tevékenység, amely torzított adatközlések miatt nem kerül elszámolásra. Jellemző a bruttó kibocsátás alul-, és a folyó termelő felhasználás felülbecslése adóelkerülés (vagy legalábbis a befizetendő adó csökkentése) céljából, a bérjellegű kifizetések folyó termelő felhasználásként való feltüntetése, a számla nélküli értékesítés, az áfacsalás stb.
- N7. Ebbe a csoportba kerültek a statisztikai adatgyűjtéssel kapcsolatos problémákból adódó torzítások. Ezek egyrészt a hiányos válaszokból, a nem gyűjtött, illetve nem gyűjthető adatokból adódhatnak (N7a), részben pedig adatfeldolgozási hibákból, hiányosságokból származnak. Itt kell elszámolni azokat a tevékenységeket is, amelyeket borraivaló, hálapénz, illetve valamilyen természetbeni juttatás fejében (étkezési utalványok, gépkocsi személyes használatra, lakásbérleti hozzájárulás stb.) végeznek.